

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΗΣΗΙΔΟΣ

HELMA WINTERWERB

doi: [10.12681/mnimon.238](https://doi.org/10.12681/mnimon.238)

Βιβλιογραφική αναφορά:

WINTERWERB, H. (1991). ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΗΣΗΙΔΟΣ. *Μνήμων*, 13, 49–56. <https://doi.org/10.12681/mnimon.238>

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΗΣΗΙΔΟΣ

Εδώ και καιρό είναι γνωστό, ότι στον Κώδικα Vat. Pal. gr. 426 μας έχουν διασωθεί τμήματα του χειρογράφου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε το 1529 στο τυπογραφείο των Αδερφών da Sabbio για την έκδοση της νεοελληνικής Θησηίδος ως βενετσιάνικου λαϊκού εντύπου¹. Επειδή εδώ πρόκειται πιθανώς για τη μοναδική γνωστή περίπτωση, όπου ένα χειρόγραφο μπορεί να θεωρηθεί με σιγουριά ως βάση μιας λαϊκής έκδοσης που μας έχει παραδοθεί², φαίνεται απαραίτητο να επανέλθουμε σύντομα στο θέμα αυτό και να ασχοληθούμε με τα επιμέρους ζητήματα που προκύπτουν.

Καταρχήν ως κατονομάσουμε για μια ακόμη φορά τους λόγους, που οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι το έν λόγω γραπτό είναι πράγματι το χειρόγραφο, που χρησιμοποιήθηκε κατά τη στοιχειοθεσία³:

1. Κυρίως η Enrica Follieri μας παρέχει στη μελέτη της «Su alcuni libri greci stampati a Venezia nella prima metà del cinquecento» στο: *Contributi alla storia del libro italiano. Miscellanea in onore di Lamberto Donati*, Φλωρεντία 1969, 119-164, τα απαραίτητα τεκμήρια. Πβλ. επίσης Linos Politis, «Venezia come centro della stampa e della diffusione della prima letteratura neoellenica», στο: Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas, Agostino Pertusi (εκδ.), *Venezia centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV-XVI), Aspetti e Problemi II*, Φλωρεντία 1977, 475.

2. Ο Π. Φ. Χριστόπουλος στο άρθρο του «Τὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ χειρογράφου τοῦ ἔργου τοῦ Νεκταρίου μετὰ τὴ βεβαίωση καὶ τὴ διορθώσεις τοῦ λογοκριτῆ καὶ διορθωτῆ Ἰαλοῖσιου-Ἀμβροσίου Γραδενίγου» δημοσιευμένο στην ανατύπωση του βιβλίου *Επιτομή της Ιεροκοσμικής Ιστορίας [1677] του Πατριάρχου Ιεροσολύμων Νεκταρίου του Κρητός*, Αθήνα 1980, σ. Ιι-Ιιχ, υποδεικνύει ότι και το εν λόγω χειρόγραφο χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα για υπόδειγμα της έκδοσης του έργου ως βενετσιάνικο έντυπο. Αυτό γίνεται σαφές με την «υπογράμμιση των κυρίων ονομάτων, τοπωνυμίων και των αρκτικών λέξεων, που ήταν να κεφαλαιογραφηθούν στο έντυπο, όπως και με την ανάλυση των βραχυγραφιών, την καθαρογραφή ορισμένων γραμμάτων που ήταν δυσδιάκριτα, την ρύθμιση του τονισμού ως προς την οξεία και τη βαρεία» και προπαντός με το γεγονός ότι όλες αυτές οι υποδείξεις πραγματοποιήθηκαν στο έντυπο. Αλλά δυστυχώς εδώ μας διασώθηκε μόνο το τελευταίο φύλλο ενός χειρογράφου και όχι, όπως στην περίπτωση της Θησηίδος, το μεγαλύτερό του μέρος. Έτσι περιορίζονται οι γνώσεις μας ως προς την πορεία της προετοιμασίας του χειρογράφου για την εκτύπωση στις παραπάνω αναφερθείσες παρατηρήσεις. (Το άρθρο γνωρίζουμε από φωτοτυπίες που μας έστειλε ο Τ. Σκλαβενίτης).

3. βλ. Follieri, 136-145.

1. Ήδη με την πρώτη ματιά κάνουν εντύπωση δαχτυλιές και λεκέδες από τυπογραφικό μελάνι⁴.

2. Τα δύο κείμενα συμπίπτουν σχεδόν απόλυτα. Μια δειγματοληπτική παραβολή με το 10ο βιβλίο αποδεικνύει ότι οι αποκλίσεις περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά στο χώρο των τονικών και διακριτικών σημείων, της ορθογραφίας, καθώς και σε λίγες παραλείψεις και τυπογραφικά λάθη⁵.

3. Σε όλο το χειρόγραφο εξακριβώνονται, αν και σε ορισμένα σημεία κάπως δύσκολα, σαφή σημάδια σελιδοποίησης, που προκαθορίζουν τη διάταξη των σελίδων και την αρίθμησή τους, η οποία συμπίπτει πλήρως με αυτήν που ακολουθείται στο έντυπο⁶.

4. Σε αντίθεση με το χειρόγραφο, το έντυπο διακοσμείται σε 11 σημεία με ξυλογραφίες. Για δέκα απ' αυτές τις εικόνες ξαναχρησιμοποιούνται πλάκες που είχαν κατασκευαστεί από τον Carnesecha για την εικονογράφηση της Ιλιάδας του Νικολάου Λουκάνη, η οποία εκδόθηκε το 1526 από το ίδιο τυπογραφείο. Μόνο για την τελευταία εικόνα φτιάχτηκε ειδικά για την Θησηίδα μια ξεχωριστή πλάκα⁷.

Επειδή το χειρόγραφο μας παραδόθηκε αποσπασματικά, βρίσκουμε εδώ δυστυχώς μόνο δύο σκηνές, που έχουν εικονογραφηθεί με ξυλογραφίες στο έντυπο⁸. Και στις δύο περιπτώσεις ωστόσο υπάρχουν στο χειρόγραφο, στα αντίστοιχα χωρία, υποδείξεις για τις ξυλογραφίες που πρόκειται να παρεμβληθούν στο έντυπο.

4. Follieri, 138.

5. Στο πρώτο βιβλίο βρίσκονται μόνο δύο περιπτώσεις αποκλίσεων από το χώρο της μορφολογίας και τέσσερις από το χώρο της φωνητικής καθώς και μια λεκτική παραλλαγή. Συμπληρώσεις ή παραλείψεις καθώς και αλλαγές στη θέση λέξεων δεν παρατηρούνται πουθενά. Ως προς τα τονικά σημεία στίξεως και την ορθογραφία διαφαίνεται στο έντυπο μια τάση για βελτίωση, βλ. Follieri, 138 και 144. Για τις υποδείξεις της σ' αυτό το θέμα ευχαριστώ επίσης την Cornelia Pochert.

6. Η μοναδική απόκλιση βρίσκεται στο βιβλίο VI. Σύμφωνα με τα σημάδια σελιδοποίησης του χειρογράφου (f.33^v) έπρεπε στο έντυπο η σελίδα k17 (=σ. 158) να τελειώνει με την τέταρτη πράδα της 41ης στροφής. Στην έκδοση η σελίδα αυτή λήγει ακριβώς τέσσερις γραμμές προηγούμενας, δηλαδή με τον υπότιτλο, που βρίσκεται πριν από την 41η στροφή. Η επόμενη σελίδα όμως είναι έτσι στοιχειοθετημένη ώστε να επανέρχεται η διάταξη των σελίδων που υπαγορεύει το χειρόγραφο.

7. Ότι εδώ δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο φαινόμενο μας δείχνει ο David Holton στη Διήγηση του Αλεξάνδρου (D. Holton, Διήγησις του Αλεξάνδρου. *The Tale of Alexander. The Rhymed Version*, Θεσσαλονίκη 1974, 55), όπου επανατυπώνονται μερικές από τις ξυλογραφίες, που χρησιμοποιήθηκαν εδώ για την εικονογράφηση του κειμένου. Για τις περαιτέρω χρήσεις των ξυλογραfiών αυτών βλ. D. Holton, «A set of sixteenth century woodcuts in Greek popular texts», *Ελληνικά* 25 (1972), 371-376.

8. Πρόκειται για δύο σκηνές από το 5ο βιβλίο: η μια, όπου ο Αχρίτας και ο Παλάμων ετοιμάζονται για τη μονομαχία (στο έντυπο η ξυλογραφία παρεμβάλλεται μετά την 60ή στροφή) και η άλλη όπου η Εμιλία συναντά τους αντίπαλους μονομάχους (στο έντυπο η ξυλογραφία μετά την 80ή στροφή).

— Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει στο περιθώριο μέσα σ' ένα μικρό ορθογώνιο ο αριθμός 37, που σημαίνει ότι εδώ πρέπει να ξαναχρησιμοποιηθεί η 37η ξυλογραφία της Ιλιάδας του Λουκάνη.

— Στη δεύτερη περίπτωση η υπόδειξη στο περιθώριο παραλλάσσει από την πρώτη, μια και εδώ πρόκειται για τη μοναδική ζωγραφιά ειδικά κατασκευασμένη για τη Θησιίδα, κι έτσι διαβάζουμε: «qua ua la figura»⁹.

Αυτές οι τυπογραφικές οδηγίες, που αφορούν στην παρεμβολή ξυλογραφιών στο κείμενο, εκτός του ότι αποδείχνουν ότι το χειρόγραφο αυτό χρησίμευε ως βάση για την έκδοση, μας προσφέρουν επιπλέον και άλλες πολύτιμες πληροφορίες για το είδος του χειρογράφου αυτού.

Η Enrica Follieri παρατηρεί ότι τόσο το κείμενο όσο και οι υποδείξεις περί ξυλογραφιών έχουν γίνει με το ίδιο μελάνι¹⁰. Αν αυτό είναι σωστό, και δε βλέπω κανένα λόγο να το αμφισβητήσω¹¹, τότε έχουμε κατ' αρχήν εδώ ένα επιχείρημα που μας επιτρέπει να προχωρήσουμε. Είναι δηλαδή σαφές, ότι εδώ δεν πρόκειται απλώς για ένα χειρόγραφο που παραδόθηκε προς εκτύπωση, αλλά ότι έχει συνταχθεί ειδικά για την επικείμενη έκδοση¹², και γι' αυτό ο ίδιος ο γραφέας ανέλαβε να κάνει και τις πρώτες τυπογραφικές υποδείξεις. Όπως εξακρίβωσε ο David Holton με βάση τις γραφολογικές ομοιότητες και τις ορθογραφικές ιδιαιτερότητες του Codex Vat. Palat. gr. 426 και των γνωστών χειρογράφων διά χειρός του Δημητρίου Ζήνου ο γραφέας αυτός δεν είναι ένας οποιοδήποτε άγνωστος αλλά μάλλον ο ίδιος ο Δημήτριος Ζήνος¹³, που εργαζόταν στο τυπογραφείο των Αδερφών da Sabbio ως επιμελητής και διορθωτής, άρα επέλεγε και προετοίμαζε χειρόγραφα προς εκτύπωση¹⁴.

Όμως ήδη και οι έντονοι λεκέδες του χειρογράφου μας οδηγούν προς την ίδια κατεύθυνση, θέλω να πω ότι και αυτοί αποτελούν ένα επιχείρημα επιπλέον για το ότι το εν λόγω χειρόγραφο είναι ένα χειρόγραφο που γράφτηκε ειδικά για χρήση στο τυπογραφείο. Αν εδώ επρόκειτο για ένα χειρόγραφο, που το είχαν δανειστεί μόνο για την εκτύπωση του έργου, τότε θα έπρεπε, αν λάβουμε

9. Follieri, 140.

10. Follieri, 140.

11. Χρησιμοποιώ εδώ τα συμπεράσματα της Follieri, διότι δυστυχώς για τη μελέτη μου διέθετα μόνο μικροφίλμ κι έτσι δε μου ήταν δυνατό να κάνω δικές μου παρατηρήσεις σχετικά με την ποιότητα του μελανιού.

12. Και ο Τ.Ε. Σκλαβενίτης στο άρθρο του «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου» (στό: *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών - ΕΙΕ, Αθήνα 1982, 283-294*), σ. 287 υποσημ. 3 παραπέμποντας σε δύο γράμματα του Βενετσιάνου εκδότη Ιππόλυτου Βαρέλη προς τον Εμμανουήλ Προβατάρη που διασώθηκαν στον βατικανό κώδικα 2124, επισημαίνει ότι πράγματι οι εκδοτικοί οίκοι εμφανίζονται ως εντολοδότες για την κατασκευή χειρογράφων.

13. Holton, 46 κ.ε., υποσημ. 5.

14. Holton, 44.

υπ' όψη και την αξία που αποδίδαν ήδη τότε στα χειρόγραφα, να περιμένουμε μια ουσιωδώς προσεκτικότερη μεταχείρισή του.

Κατά τον ίδιο τρόπο πρέπει να αξιολογηθούν και τα σημάδια σελιδοποίησης, που παρατηρήσαμε στο χειρόγραφο. Σ' ένα χειρόγραφο που δεν επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως χρηστικό χειρόγραφο για τη σχεδιαζόμενη έκδοση του έργου, δε θα περιμέναμε βέβαια χωρίς άλλο να υπήρχαν τέτοιες τυπογραφικές υποδείξεις. Εφόσον απ' την άλλη μεριά έπρεπε να προκαθοριστεί η σελιδοποίηση για το έντυπο, φαίνεται ότι για το έργο που σχεδίαζαν να τυπώσουν, έπρεπε να κατασκευάσουν πρώτα ένα αντίγραφο του χειρογράφου, που θα τους χρησίμευε ως χρηστικό χειρόγραφο και όπου μπορούσαν να σημειώνουν όλες τις απαραίτητες τυπογραφικές υποδείξεις.

Ο χρηστικός χαρακτήρας του χειρογράφου αποδεικνύεται εκτός απ' αυτό και από τις πολλές διορθώσεις με το χέρι του γραφέα. Με τα πολλά σβησίματα και τις επισυναπτόμενες βελτιώσεις μέσα στην αράδα ή πάνω απ' αυτή, με τις συμπληρώσεις στο περιθώριο κ.λ.π., το χειρόγραφο παίρνει τη μορφή σχεδίασματος. Και είναι μάλλον απίθανο ένας εντολοδότης να δεχόταν ένα τέτοιο χειρόγραφο. Για να είμαστε ωστόσο σίγουροι για την υπόθεση αυτή θα έπρεπε να ξέραμε περισσότερες λεπτομέρειες για τους εντολοδότες και για τους λόγους που τους κινούσαν να παραγγείλουν ένα χειρόγραφο σε δημόδη γλώσσα.

Αν τώρα εντυπώσουμε περισσότερο στις διορθώσεις αυτές¹⁵, που τεκμηριώνουν την προσπάθεια του γραφέα να αποδώσει ένα, τουλάχιστο κατά τη γνώμη του, καλύτερο κείμενο, θα καταλάβουμε ορισμένα πράγματα σχετικά με τον τρόπο εκπόνησης του χειρογράφου του. Συνολικά βρίσκουμε στο κείμενο λίγο περισσότερες από εκατό τέτοιες διορθώσεις, που μπορούν να καταταχτούν: α' ως προς το είδος και β' ως προς το χρόνο που επήλθε η αλλαγή.

Αν παρατηρήσουμε τις βελτιώσεις α', προκύπτει η ακόλουθη διάταξη:

1. Διορθώσεις μερικών σφαλμάτων αντιγραφής, όπως αναγραμματισμοί, παραλείψεις, ολισθήματα στη γραμμή, διαγραφή διπλογραφιών.

2. Αλλαγές, που αποδεικνύουν επεξεργασία κειμένου.

α. Αντικειμενικές βελτιώσεις, όπως για παράδειγμα διορθώσεις γραμματικών λαθών, αλλαγές για τη βελτίωση της ρίμας και του μέτρου, επανορθώσεις κυρίων ονομάτων που είχαν φθαρεί μέσα στην παράδοση κ.τ.λ.

β. Υποκειμενικές βελτιώσεις, για παράδειγμα αντικαταστάσεις με συνώνυμα, αλλαγές στο περιεχόμενο κ.τ.λ.

15. Όταν μιλώ εδώ για βελτιώσεις ή αλλαγές, δεν τις συσχετίζω με το κείμενο της Θηρηίδος, που μας παραδόθηκε στον Codex Paris. gr. 2898, το οποίο διαφοροποιείται σημαντικά από το προκείμενο, αλλά περιορίζομαι αποκλειστικά στις αλλαγές, που αποφασίζει ο γραφέας αυτού του χειρογράφου, και που εμείς αν και δεν ξέρουμε το υπόδειγμά του, βλέπουμε να εκτελούνται στο χειρόγραφο. Η έννοια «βελτίωση» πρέπει να νοηθεί από την υποκειμενική πλευρά του γραφέα.

3. Επαναγραφές δυσανάγνωστων γραμμάτων και κακογραμμένων διορθώσεων.

Με βάση αυτή την πρώτη ταξινόμηση μπορούμε να διαπιστώσουμε μια σαφή προσπάθεια του γραφέα να βελτιώσει το κείμενό του σε όλη τα επίπεδα. Δεν ικανοποιείται μόνο με την απλή αντιγραφή του προτύπου του, αλλά προσανατολίζεται σαφώς προς ένα μελλοντικό αναγνώστη και προσπαθεί να αποκαταστήσει ένα κείμενο-βάση για την έκδοση, που θα αποτελεί ένα έργο, ορθό και τέλειο από γλωσσική και μετρική άποψη, από άποψη ρίμας, αλλά και κατανοητό ως προς το περιεχόμενο.

Η ταξινόμηση των διορθώσεων ως προς τη χρονική στιγμή των αλλαγών β' υποδιαιρείται σε:

1. Αλλαγές που έγιναν κατά τη διάρκεια της αντιγραφής.
2. Βελτιώσεις που επακολούθησαν.

Φυσικά η κατάταξη αυτή δεν έχει εφαρμογή σε όλες τις περιπτώσεις, μια και δεν μπορούμε να αποφανθούμε πάντα με σιγουριά, από τον τρόπο που έγινε η βελτίωση, για τη χρονική στιγμή κατά την οποία συντελέστηκε.

Οι αλλαγές που έγιναν κατά την αντιγραφή δείχνουν τη μεγάλη φροντίδα του γραφέα για το κείμενο και πιστοποιούν τη συνειδητή ανάγνωση που έκανε ήδη κατά την αντιγραφή. Όταν, για παράδειγμα, βελτιώνονται στο κείμενο αμέσως λάθη, που έγιναν π.χ. από μπέρδεμα αράδων, αυτό επιβεβαιώνει ότι το αντίγραφο επανελέγχθηκε αυτή τη στιγμή ως προς την ορθότητά του, κι αυτό έγινε με το να ξαναδιαβάσει ο γραφέας αμέσως τα κομμάτια που είχε αντιγράψει.

Οι βελτιώσεις, που επιφέρονται εκ των υστέρων, τεκμηριώνουν τον έλεγχο που γίνεται μια ακόμα φορά, και μ' αυτό τη φροντίδα για το κείμενο. Έναν έλεγχο, που διακρίνεται από μεγάλη ακρίβεια, γιατί δεν περιορίζεται μόνο στην απόρριψη των σφαλμάτων, αλλά προσπαθεί να παραδώσει στο στοιχειοθέτη ένα ακόμη πιο ευανάγνωστο κείμενο, ώστε να αποφευχθούν τα τυπογραφικά λάθη, που θα μπορούσαν να προκληθούν, αν έμεναν στο χειρόγραφο δυσανάγνωστα σημεία.

Αν συγκρίνουμε το χειρόγραφο αυτό με άλλα χειρόγραφα σε δημόδη γλώσσα της ίδιας εποχής, θα διπιστώσουμε ότι, σε αντίθεση με το εν λόγω χειρόγραφο, στα άλλα δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου βελτιώσεις και φαίνεται να μην έχουν γίνει καθόλου συμπληρωματικοί έλεγχοι ή αυτοί να έχουν γίνει μόνο επιφανειακά. Βρίσκουμε π.χ. συχνά σε χειρόγραφα οφθαλμοφανή λάθη, όπως διπλογραφίες. Αλλού πάλι εκπίπτουν ολόκληρα ημιστίχια, που θα είχαν γίνει σίγουρα αντιληπτά με μια δεύτερη ανάγνωση. Αυτά και άλλα λάθη θα μπορούσαν να είχαν διορθωθεί.

Γίνεται λοιπόν σαφές, ότι το εν λόγω χειρόγραφο της Θησηίδος αποκτά ειδική αξία σε σχέση με άλλα χειρόγραφα, μια και εδώ βρισκόμαστε στην ευχάριστη θέση να έχουμε στα χέρια μας ένα χειρόγραφο-σχέδιασμα έκδοσης.

Όπως ήδη αναφέραμε φαίνεται λοιπόν, ότι για τεχνικούς λόγους της εκτύπωσης ενός έργου, που προορίζονταν για το τυπογραφείο, ήταν κατ' αρχήν αναγκαίο να γίνεται ένα αντίγραφο του προτύπου χειρογράφου, όπου πάνω του θα σημείωναν τις τυπογραφικές υποδείξεις. Δεν είναι όμως επίσης πιθανό να υπήρχε και ένας άλλος αναγκαίος λόγος δημιουργίας τέτοιων αντιγράφων; Ίσως θα μπορούσαμε πράγματι να υποθέσουμε ότι τα κείμενα αυτά βρίσκονταν σε μοναδικά χειρόγραφα σε βιβλιοθήκες που γι' αυτό δεν ήταν δυνατό να τα δανειζούν σε οποιοδήποτε ενδιαφερόμενο. Άρα έπρεπε να πάνε οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι στις βιβλιοθήκες αυτές για να τα αντιγράψουν με επιμέλεια.

Στη μελέτη της η Enrica Follieri μας επιστά ιδιαίτερα την προσοχή στον, προς τον καρδινάλιο Gaspare Contarini απευθυνόμενο, πρόλογο που προηγείται των ασκητικών έργων του Αγίου Βασιλείου, τα οποία εκδόθηκαν το 1535 στο τυπογραφείο Nicolini· στον πρόλογο αυτό πληροφορούμαστε για την πορεία των προετοιμασιών της έκδοσης. Εκεί λέγεται, ότι ο λόγιος Rainaldus Polus Britannus, που έγινε αργότερα καρδινάλιος, είχε στην διάθεσή του τέσσερα χειρόγραφα, τα διάβασε συγκρίνοντας το ένα με το άλλο, διάλεξε το καλύτερο, κι απ' αυτό έκανε ένα αντίγραφο, που χρησίμεψε ως βάση για την έκδοση.¹⁶ Γι' αυτήν την τόσο επιμελώς προετοιμασμένη, σε ευρύτερη βάση στηριγμένη έκδοση, φαίνεται ότι διέθετε ο επιμελητής της τα διάφορα χειρόγραφα συγχρόνως, και μπορεί κανείς άνετα να συμπεράνει, ότι τα είχε δανειστεί ειδικά για την προετοιμασία της έκδοσης. Όπως ξέρουμε με βάση τον κατάλογο δανεισμού, ήταν πολύ συνηθισμένο φαινόμενο να δανειζεται κανείς χειρόγραφα από τις βιβλιοθήκες. Μπαίνει όμως τώρα το ερώτημα αν στα υπό δανεισμό χειρόγραφα συμπεριλαμβάνονταν και κείμενα σε δημόδη γλώσσα, που εκδόθηκαν ως βενετσιάνικα λαϊκά έντυπα και αν στους καταλόγους αυτούς αναγράφονται και γνωστοί για τις εκδόσεις λαϊκών εντύπων εκδότες. Μπορούμε άραγε, με τη βοήθεια αυτών των καταλόγων δανεισμού να έχουμε ενδείξεις, ότι ίσως μόνο ορισμένα πρόσωπα μπορούσαν να δανειστούν ορισμένα έργα;

Ενώ σ' ένα θρησκευτικό έργο με διδακτικό χαρακτήρα αποδιδόταν μεγάλη αξία, γίνονταν μεγάλες προσπάθειες για την διάδοσή του σε ανθρώπους με επιρροή και προσλάμβαναν για την επεξεργασία του ονομαστούς λογίους, ένα μυθιστόρημα σαν την *Θησηίδα* θεωρούνταν κείμενο αμφίβολης αξίας. Θα μπορούσαμε επομένως να υποθέσουμε, ότι στο δανεισμό θρησκευτικών κειμένων (καθώς και άλλων έργων που είχαν παιδευτική αξία) έβλεπαν μια κάποια ηθική υποχρέωση και ότι επιπλέον θεωρούνταν σχεδόν αυτονόητο για τους εντολοδότες με την επιρροή που είχαν, να κάνουν τέτοιους δανεισμούς, ενώ στον τομέα της διασκεδαστικής λογοτεχνίας δεν είχε κανείς τέτοια υποχρέωση. Για την διάδοση των έργων αυτών πρωταρχικό ρόλο έπαιζε το καθαρά εμπορικό κέρδος του εντολοδότη.

16. Follieri, 134-144.

Ο πρόλογος, ωστόσο, στην έκδοση των έργων του Βασιλείου είναι για μας ενδιαφέρον πάνω απ' όλα, γιατί εδώ υπάρχει η πληροφορία, ότι κατά παραγγελία του Rainaldus Polus Britannus, έγινε ένα αντίγραφο εκείνου του χειρογράφου που είχε επιλέξει αυτός για το τύπωμα, και με βάση αυτό έγινε η έκδοση του έργου. Δεν θά 'πρεπε λοιπόν να υποθέσουμε ότι πίσω απ' αυτό το αντίγραφο υπήρχε και ένα χρηστικό χειρόγραφο του τύπου, που συναντήσαμε στο χειρόγραφο της Θησηίδος;

Σίγουρα μπορούμε να μιλήσουμε για μεγάλη τύχη, που στην περίπτωση της Θησηίδος μας διασώθηκε ένα χρηστικό χειρόγραφο, μια και σε τέτοια σχέδιασματα δεν αποδιδόταν συνήθως καμία σπουδαία αξία και κάποια στιγμή τα κατέστρεφαν.

Το γεγονός ότι τα αποσπάσματα αυτά του χειρογράφου μας διασώθηκαν στον Codex Vat. Palat. gr. 426 πρέπει να το αποδώσουμε μάλλον στο ενδιαφέρον για χειρόγραφα που αναπτύχθηκε αργότερα καθώς και στο μεγάλο πάθος για συλλογή αυτών των χειρογράφων.

Αν και ήδη στη μελέτη της Enrica Follieri υπάρχει η υπόθεση, ότι το εν λόγω χειρόγραφο μπορεί να είχε γίνει ειδικά για το τυπογραφείο, στη σκέψη, ότι στα τυπογραφεία υπήρχαν χειρόγραφα με μοναδικό λόγο ύπαρξης να χρησιμεύουν ως σχεδιάσματα για μια μεταγενέστερη έκδοση, δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία ως τώρα από την επιστήμη. Έτσι είμαστε υποχρεωμένοι για όλες τις ερωτήσεις τις σχετικές με τέτοια χειρόγραφα-σχεδιάσματα, να αναζητήσουμε απαντήσεις μόνο μέσα από τις ενδείξεις που μας δίνει αυτό το μόνο γνωστό σε μας χειρόγραφο. Το γεγονός αυτό ενέχει ωστόσο τον κίνδυνο να βγάλουμε βιαστικά γενικότερα συμπεράσματα, που δεν μπορούμε να αποδείξουμε ακριβώς, ή να περιοριστούμε στη διατύπωση υποθέσεων. Για να το αποφύγουμε αυτό και για να προχωρήσουμε παραπέρα, θα ήταν ευχής έργον, αν θα γινόταν δυνατό κατά την αναζήτηση χειρογράφων να έχουμε πάντα υπ' όψη μας τη δυνατότητα ύπαρξης και άλλων χειρογράφων-σχεδιασμάτων, ώστε ίσως να πετύχουμε κάποτε και την ανεύρεσή τους.

Μετάφραση: Λία Παπαδάκη, Niki Eideneier

Ἀρχόμενος ἀπὸ περικλυτοῦ ῥήματος ἡμελοχὴ ἐσχημάτισαι περικλυτὰ
 δεῖξιν ὅσα δράσιν ἢ πάθος ἐμφαίνουσιν οἷον βιάζομαι λωροῦμαι σφατ-
 αζομαι οὐτω ἢ το ἄρχομαι το μέντι σημαίνει ἀπὸ σου τ' ἀρχὴν ποιῶμαι
 ἔθος γὰρ ἀπὸ θεῶν προομιαι βροτα ἐκ διὸς ἀρχώμεθα το δε τι σημαίνει

ΑΡΟΛΛΩΝΙΟΥ ΡΟΔΙΟΥ
 ΑΡΓΟΝΑΥΤΙΚΩΝ ΠΡΩΤΩΝ.

ΡΧΟΜΕΝΟΣ ΣΕΟ ΤΟΙΒΕ . ΠΑ'
 ΔΑΙΓΕΝΕΩΝ ΚΛΕΑ ΦΩΤΩΝ
 ΜΝΗΣΟΜΑΙ . Οἶ ΠΟΝΤΟΙΟ
 ΚΑΤΑ ΣΤΟΜΑ . ΚΑΙ ΔΙΑ ΠΕΤΡΑΣ .

ΚΥΛΝΕΑΣ ΒΑΣΙΛΗΟΣ ΕΣΗΜΟΣΥΝΗ ΠΕΛΙΛΟ,
 ΧΡΥΣΙΩΝ ΜΕΤΑ ΚΩΛΑΣ ΕΥΖΥΓΩΝ ΗΛΛΑΣΑΝ ΑΡΓΩ.
 ΤΟΙΗΝ ΓΑΡ ΠΕΛΙΗΣ ΦΑΤΙΝ ΕΚΛΑΥΕΝ . ΩΣ ΜΙΝ ΟΠΙΣΣΩ,
 ΜΟΙΡΑ ΜΕΝΕΙ ΣΤΥΓΕΡΗ ΤΟΥ Δ' ΑΝΕΡΟΧ . ΟΝΤΙΝΙ ΔΟΙΤΟ,
 ΔΗΜΟΣΘΕΝ ΟΙΟΓΕΔΙΛΩΝ ΥΠ' ΑΙΝΕΣΙ ΗΣΙ ΔΑΜΗΝΑΙ.
 ΔΗΡΩΝ ΔΟΥ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΤΕΗΝ ΚΑΤΑ ΒΑΣΙΝ ΙΗΣΩΝ
 ΧΕΙΜΕΡΙΟΙΟ ΡΕΕΘΡΑ ΚΙΩΝ ΔΙΑ ΠΟΧΙΝ ΑΝΑΥΡΟΥ,
 ΑΛΛΟ ΜΕΝ ΕΣΕΣΑΩΣΕΝ ΥΠΙΛΥΟΣ . ΑΛΛΟ Δ' ΕΝΕΡΘΕ
 ΚΑΛΛΙΠΕΝ ΑΥΤΟΙ ΓΕΔΙΛΩΝ ΕΝΙΣΧΟΜΕΝΟΝ ΠΡΟΧΟΗΔΙΝ.

μὲν ἀπολλώνιος καλεῖ τ' ἀρῶ . ἀπὸ ἀρῶ τ' ἀπὸ ἀρῶ τ' ἀπὸ ἀρῶ τ' ἀπὸ ἀρῶ
 δε ἀπὸ ἀρῶ του φρέξ υῶ . ταυτην δε φασι πρώτην καιν γενεαδαι μακρην
 ἀηριδε λεγασι λαναον διωκόμενον ὑπὸ αἰγυπτιδ . πρώτον κατασκευασαι
 ὄθων ἢ λαναϊς ἐκλήθη . Ευζυγονήσων ἐνκαθαδρον . Τοιην γὰρ πελικω το τοι-
 κη τίζωται ἢ ἀντα ποδοπικως καθομοίωσιν πρὸς τὰς παραβολας οἰκηγυφύλ-
 λων γωικη , τοιηδε ἢ ἀνδρων ἢ ἀναφορικως ἀηα ἢ ὡς τοικη περεουσα νυν
 δε δυναται μεν ἐπὶ θαυμασμου καιδαι τ' κατὰ ἀναίρεσιν λῶδ . δυναται
 ἢ κατὰ ἀναφοραν πρὸς τὰ ἐπιφερόμενα . Αναυρον λεγῆτ' χωμα φρον οἶ
 γὰρ ἐξυετῶσυν ἰσάμενοι φῆτα μοι οὕτω καλοῦνται .

ἐξυεταζόμε-
 ρος ὑπὸ σου-
 οἶο . ἐνθεσιων-
 παραπλοσῆ
 ως γ' ἔμαι
 νομομοσι οἶ
 ποιηταὶ ἐνθε
 σῶσιν . ἐνιοι
 δε ἢ ἀντι τ'
 ἀρφαμεροσ
 καιδαι φασι
 το ἀρχόμενος
 ὁ οὖν χεῖρος ἀρ
 ξάμενος ἀπὸ
 σου ἴσ' μνη
 μνηξω τ' αὖν
 λοξα τ' ἀρτο
 ναυτικῶν ἐρ
 γα . Ἀρῶ . ὁ

Apollonius Rhodius, 'Αργοναυτικά, Florence, [Laurentius de Alopa (?)], 1496
 ('Εκδοτική δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγέννη-
 σης, 1469-1523, ἐπιμ. Μ. Μανούσακα - Κ. Στάικου, Ἀθήνα 1987, σ. 99)